

קנין כסף במקום שכותבים שטר עיון בתנאים ובקנינים

שנינו במסכת קדושין (א, ה) "נכסים שיש להם אחריות נקנין בכסף ובשטר ובחזקה", ובגמ' שם (כו, א): "אמר רב, לא שנו אלא במקום שאין כותבין את השטר, אבל במקום שכותבין את השטר — לא קנה". ופרש"י שם: דכיון דרגילין בהכי לא סמכא דעתיה דלוקח עד דנקיט שטרא, ועיקר דעתו לקנות, על השטר הוא".

ועוד בגמ' שם: "ואי פריש — פריש", היה ניתן לבאר שכונת הגמ' שלא בטל קנין כסף אלא מפני שהוא סומך על השטר אבל אם פריש שדעתו לקנות בכסף — קונה. אבל ברש"י שם כתב: "אם פריש — אם רצוני יקנה לי כספי או שטרי", כלומר שגם אחר שקנה בכסף יכול הוא לשמור לעצמו את שתי אפשרויות הקנין כפי שיחליט. ודבר זה משתמע מהמשך הסוגיא שם: "כי הא דרב אידי בר אבין, כי זבין ארעא אמר: אי בעינא בכספא איקני, אי בעינא בשטרא איקני אי בעינא בשטרא איקני, דאי בעיתו למיהדר לא מציתו הדריטו, ואי בעינא בשטרא איקני, דאי בעינא למיהדר, הדנא ביי". ופרש"י שם: "להכי אמר תרוויהו שיהא הוא יכול לחזור בו, אבל המוכר לא יחזור כדמפרש ואזיל שם בא המוכר לחזור, יאמר לו אני רוצה שיקנה לי כספי, ואם הוא בא לחזור, יאמר לו, איני רוצה שיהא כספי קונה עד שיבוא בשטר וכל זמן שלא קיבלו השטר — אחזור ביי". וקשה, אם הקנין חל בכסף כיצד יכול הקונה לחזור בו, ואם לא חל מדוע המוכר אינו יכול לחזור בו? ואיך פועל קנין כזה שהקונה שומר לעצמו זכות להתחרט מן המיקח ואילו המוכר אינו יכול לחזור בו.

והרמב"ם בהל' מכירה (פ"א ה"ה) כתב: "התנה הלוקח ואמר אם רציתי אקנה בכסף או אקנה בשטר, ונתן הכסף על תנאי זה, הרי זה קיים, ואין המוכר יכול לחזור בו מפני התנאי, והלוקח יכול לחזור בו עד שיכתוב את השטר וכן אם התנה המוכר כזה"

מנין לרמב"ם שגם המוכר יכול להתנות כזה, והלוא בגמרא לא הוזכר דבר זה אלא כלפי הקונה, וביאר המ"מ שם, "זה פשוט הוא שכל תנאי בממון קיים, ומה לי התנה לוקח, ומה לי התנה מוכר".

הרמב"ם מדגיש שזה תנאי וביאור התנאי: הלוקח קונה בכסף בתנאי שלא ירצה שטר אבל אם בעתיד ירצה שטר מתברר שלא רצה לקנות בכסף ולא קנה עד שיקבל שטר כך למד הרמב"ם את הסוגיא, ואם זהו פירושה בודאי צודקים דברי ה"ה שזה פשוט שגם המוכר יכול להתנות, שהרי כל אחד יכול

להתנות כרצונו. ויכול המוכר למכור בכסף בתנאי שלא ירצה שהמכר יחול בשטר.

אבל דבר פשוט זה צריך לי עיון. שהרי בתנאים רגילים אדם עושה מעשה שיש בו גמירות דעת אלא שתולה את החלות בתנאי. ואם יתממש התנאי אין בידו לחזור בו כיון שכבר גמר דעתו על תנאי זה. כלומר, יש פה עכשיו גמירות דעת (אמנם היא על תנאי), אבל לפירוש הרמב"ם בסוגיתנו מה הוא כאן התנאי, המוכר או הקונה עושה מעשה קנין בכסף ומתנה שהקנין יחול אם ... לא ירצה שיחול בשטר, במלים אחרות, כאילו אמר אני קונה בכסף אם לא אגמור בדעתי שאיני רוצה לקנות בכסף. וא"כ הרי זה כאילו אמר: הנני עושה מעשה קנין וגומר בדעתי לקנות או למכור בתנאי שאגמור בדעתי.

והרי זה כאדם האומר לאשה הרי את מקודשת לי מעכשיו אם ארצה בעתיד. ולכאורה איך יתכן דבר זה והרי כרגע לא עשה ולא כלום שהרי תלה הכל ברצונו בעתיד ובמעשה שעשה עתה אין שום גמ"ד שהרי לא "שחרר" את הדבר מהחלטתו בעתיד.

ואל תשאלני ממקרה של "הרי את מקודשת לי ע"מ שאתן לך מאתיים זוז", שגם שם יש לו אפשרות שלא לתת מאתיים זוז ואז יתבטלו הקדושין, כיון שבתנאי זה תלה את דעתו במעשה שיעשה, ואם יתן מאתיים זוז יהיו הקידושין מוכרחים ולא תלויים בדעתו, אלא שאם לא יעשה המעשה יתבטלו הקדושין מצד אחר, אבל כאן אמר הריני קונה בכסף אם ארצה. ולכאורה זה דבר שלא יתכן.

וני"ל שגם הרמב"ם הסכים לסברא זו אלא שסובר שכיון גמר דעתו לקנות או למכור (אם בכסף אם בשטר) ואינו יכול לחזור בו מעצם הקנין אלא מסוג הקנין, הרי זה כאילו ביטל מצד אחר, שהרי אם המוכר (או הקונה) יציע לו שטר אז ודאי לא יוכל לחזור בו מהמקח אלא שיכול לבחור בעתיד את סוג הקנין, ולכן אין זה כאומר "הרי אני קונה אם ארצה", אלא כאומר הריני גומר בדעתי לקנות בתנאי שלא ארצה סוג קנין אחר ואפשר לומר שגם דבר זה אינו יכול להתנות וכמ"ש ולבאר פשט אחר בסוגיא כפי שנראה בהמשך דברינו.

במסכת קדושין (נט, ב) מדובר במקדש אשה מעכשיו ולאחר שלושים יום, ומסתפקת הגמ' אם זהו תנאי או חזרה, על הצד שזהו תנאי כותב רש"י (בד"ה 'מספקא') – "האי לאחר ל', אי תנאי הוי, אם לא אחזור בתוך ל' יהיו קדושין מעכשיו" – הרי מפורש ברש"י שאפשר להתנות תנאי כזה. ודומה הדבר לאומר הרי את מקודשת מעכשיו בתנאי שארצה בסוף שלושים.

אבל הרמב"ן בחידושיו שם הקשה על רש"י וז"ל: "וזה אינו מחזור בעיני.

שלא מצינו מקדש מעכשיו שזה יכול לחזור בו (יתכן שיש כאן השמטה בדומה בנוסח וצריך להגיה – שלא מצינו במקדש מעכשיו שיכול לחזור בו שזה יכול לחזור בו – וכסגנון המשנה בשבועות א, ג) וכן הקשה הרשב"א. והקשה הרמב"ן עוד קושיות אחרות שעיקרן שלא משמע שזה כלול בסגנון תנאו. לפי הקושיות האלה משמע שאם היה אומר בפירוש יכול היה להתנות תנאי כזה וכ"מ בריטב"א, אבל מהקושיא הראשונה של הרמב"ן ברור שחולק עקרונית על סוג התנאי הזה. ולכן פירש הרמב"ן את הגמרא שם באופן אחר: "מעכשיו יחולו הקדושין אם באו שלושים, כלומר אם יקיים אותנו השם ויגיענו לשלושים יום, לומר אם מת תוך ל' יום לא תהא זקוקה ליבם" וכ"כ הרשב"א הריטב"א והר"ן משמו. כלומר, שגמר בדעתו לגמרי בתנאי שיחיה ל' יום.

ובסוגיית ייעוד (קדושין יט) למ"ד מעות הראשונות לקידושין ניתנו – הרי זה לכאורה כאילו האדון מקדש את האמה בשעת קנייתה בתנאי שבסוף שש ירצה ליעדה. ולכאורה הרי זה כאומר הרי את מקודשת לי אם ארצה. אבל הרי ידוע שיעוד פרשה מיוחדת היא שהרי יכול להחליט אם ייעד לו או לבנו וכבר הקשה האו"ש איך יתכן דבר זה הרי בדאורייתא אין ברירה (ה' עבדים פ"ד ה"ט"ו) אלא ודאי שזוהי פרשה מחודשת ואין ללמוד ממנה. ובפרט שכמה אחרונים תפסו שגם למ"ד מעות ראשונות לקדושין ניתנו, אין זה כמקדש על תנאי ואינה כמקודשת למפריע, ומה שמתבטלים קדושי אחר שקידשה בינתיים אינו אלא משום שמכר האב את זכותו לקדש את הקטנה ולפיכך אינו יכול לקדשה לאחר. (ועיין בקונטרסי שיעורים לרב גוסטמן על קדושין שהאריך לבאר כדבר פשוט שלא יתכן שהם קדושין "מעכשיו על תנאי שירצה" וכן הבין בדברי הגר"ח הלוי).

אבל הרי הגמרא כתבה "משל" – "משל מקדש אשה מעכשיו ולאחר שלושים יום" והשוותה זאת לייעוד, וכתב רש"י שם: "דה"ק לה, מעתה נתחלו, אי בעינא לאחר ל"ו, וא"כ רש"י לשיטתו.

ועיין במאירי שם שכתב – "שאף האומר מעכשיו ולכשארצה, לכשירצה מיהא מיקדשא למפרע. וכ"כ גדולי הדורות בנותן מתנה למפרע מאותו היום". וכתב המאירי שם: "ומ"מ אני מפקפק בה, ואם מזו של אשה [=ייעוד], הרי מ"מ זמן עבודה, ר"ל שש שנים הוא כאילו נזכר בפירוש". הרי שהמאירי מוכן לקבל תנאי כזה במקרה שיש הגבלה של זמן אבל בשם גדולי הדורות כתב שאף בלא שום הגבלה מועיל תנאי של "לכשארצה". והנה, במקרה שלנו לשיטת הרמב"ם יתכן שיש הגבלה כיון שהקונה אומר, הקנין יחול בכסף, אם כשתביא לי שטר אחליט שדי לי בכסף אבל כשהמוכר יביא לו שטר אפשר שיצטרך להחליט אם קונה בכסף או בשטר ואם תאמר כדברינו שאי אפשר לעשות תנאי כזה כיצד נפרש בסוגייתנו את

הבטוי "אי פריש – פריש". אפשר לומר, לולא דברי הרמב"ם, שאין זו הלכה מדין תנאים אלא הלכה בהלכות קנינים. המשנה אמרה שנכסים שאין להם אחריות נקנין בכסף ורב חידש שבמקום שנהגו לכתוב שטר לא קנה עד שיקבל השטר וביארו הראשונים לפי שאינו סומך דעתו עד שהשטר בידו.

וא"כ, משעה שהמוכר קיבל את הכסף ודאי סמך דעתו ומצידו – נסתיים הקנין ובודאי שאינו יכול לחזור בו. אבל הקונה אף שנתן כסף, היות ואינו מסתפקים אם סמך דעתו, אין אנו יודעים אם גמר בדעתו לקנות, ולכן אם יודיע לנו שהוא רוצה גם שטר, כלומר שלא גמר דעתו בכסף (במקום שכותבים שטר), יכול לחזור בו עד שיקבל את השטר. אבל המוכר ודאי שאינו יכול לעשות תנאי כזה כיון שאין זה תנאי רגיל, ואחר שקיבל כסף אינו יכול לחזור בו.

והמעייין בפשט הגמרא יראה שהגמרא אינה עוסקת פה בהלכות תנאים אלא בהלכות קנינים ובקונה דוקא, ולא במוכר. ואל תתמה היכן מצינו שקנין נגמר מצד המוכר ולא נגמר מצד הקונה, שהרי מצינו דוגמתו בגוי שמכר לישראל בכסף שהגמרא אומרת (ב"ב נד: ובתוס' שם) שהנכסים כ"מדבר" לפי שהמוכר שהוא גוי נסתלק מרגע שקיבל הכסף ואילו ישראל לא קנה עד שיקבל השטר. הרי שמפצלים בין המוכר לקונה. אלא שא"כ יש לדון אצלנו, אם לבסוף יחליט הקונה שאינו בכסף, הרי מוכח מן הגמרא שהקונה יכול לחזור בו ואז פשיטא שהנכסים של מוכר ובודאי שאינם כמדבר!

וני"ל שהכסף רק גורם שהמוכר אינו יכול לחזור בו ולבטל את הקנין, אם ירצה הקונה, כיון שגילה דעתו שסמך על הכסף, אך אם הקונה לא ירצה והתברר שאינו סומך דעתו על הכסף וחזר בו, ברור שלא חל כלל קנין ונכסים חזרו למוכר, וכל החידוש אינו אלא שהקונה יכול לברר בעתיד אם סמך דעתו על הכסף בלבד אם לאו.